

Janusz MARIANŚKI

POLSKA MŁODZIEŻ WOBEC WARTOŚCI I NORM

W życiu codziennym i w strukturach pośrednich społeczeństwa odbywa się proces komunikowania moralnego według różnorodnych reguł moralnych (można w tym kontekście mówić o pluralizacji moralności), a procesom rozpadu tradycyjnych norm moralnych – najczęściej o proveniencji religijnej – towarzyszy swoisty proces remoralizacji, dokonujący się według różnych schematów interpretacji życia. Zmieniają się wartości i normy, nie tylko te szczegółowe, ale i ogólne, oraz ich hierarchie. W społeczeństwach postmodernistycznych (ponowoczesnych) upowszechnia się przekonanie, że wszystkie postawy są jednakowo dobre, a przekonanie tego rodzaju traktowane jest jako wyraz szacunku wobec wymogów pluralizmu społeczno-kulturowego.

Respektowanie wartości i norm moralnych różnie kształtuje się w rzeczywistości społecznej. Dzięki nim jednak człowiek łatwiej odnajduje się w świecie materialnym, psychicznym, społecznym i duchowym. Z funkcjonalnego i empirycznego punktu widzenia można powiedzieć, że normy społeczne i moralne znikają z chwilą utraty swoich funkcji lub gdy nie są przestrzegane. Ich miejsce zajmują nowe wartości i normy, zabezpieczające w odmienny sposób porządek i ład społeczny. W określonym kontekście społeczno-kulturowym tworzą się różnorodne normy odnoszące się do określonej

dziedziny postępowania. Normy nie tylko wskazują na pewne tabu i pewne wymagania, ale też określają przyzwolenia (co czynić można, ale się tego nie musi) i preferencje (jak postępować wzorowo czy heroicznie, chociaż nie można tego oczekiwać od każdego). Istnieją także różnice w poglądach w odniesieniu do zasad etycznych. Różni ludzie faktycznie przyjmują różne, treściowo odmienne zasady jako naczelną normę moralności (są to tak zwane podstawowe orientacje moralne).

Niektórzy w ogóle negują istnienie obiektywnej prawdy, która byłaby niezależna od poznającego podmiotu. Dochodzi do zaprzeczenia absolutnego charakteru wartości moralnych i powszechnej ważności norm. Niekiedy podkreśla się, że zaobserwowane różnice w moralności, określane jako permissywizm i relatywizm moralny, odnoszą się raczej do konkretnych reguł i praktycznego postępowania, będących zastosowaniem ogólnych zasad etycznych do szczegółowych dziedzin życia, nie zaś do fundamentalnych wartości i norm moralnych dotyczących życia indywidualnego i społecznego.

Procesy przemian wartości i norm typowe dla krajów wysokorozwiniętych gospodarczo powoli ujawniają się również w społeczeństwie polskim. W warunkach radykalnych zmian społecznych pojawiają się różnego rodzaju kryzysy tożsamości osobowej: indywidualnej i społecznej (gru-

powej)). W odniesieniu do kryzysu tożsamości indywidualnej wskazuje się na deficyt tożsamości wyrażający się w nieadekwatnej definicji siebie i w braku przywiązania do określonych wartości i celów. Deficyt tożsamości jest zjawiskiem charakterystycznym przede wszystkim w przypadku młodzieży, która wchodzi w dorosłe życie. Kwestionuje ona z jednej strony swoją dotychczasową tożsamość osobową (następuje pożegnanie z dzieciństwem), z drugiej zaś zastany świat wartości ludzi dorosłych. Niekiedy towarzyszy temu zjawisko anomii społeczno-moralnej. Konflikt tożsamości oznacza współistnienie wielu definicji własnego „ja”, wewnętrznie niespójnych, a nawet wzajemnie sprzecznych.

W studium socjologicznym Mariusza Zemły *Aksjonormatywne orientacje uczniów szkół ponadpodstawowych*¹ otrzymaliśmy zróżnicowany obraz przemian w orientacjach wartościujących młodzieży szkół ponadpodstawowych w Białymstoku. Całość opracowania składa się z pięciu rozdziałów: w pierwszym z nich autor przedstawia podstawowe komponenty moralności, a w drugim – metodologiczne podstawy przeprowadzonych badań; w rozdziale trzecim i czwartym omawia, odpowiednio, świadomość wartości i świadomość norm wśród młodzieży; rozdział piąty został zaś poświęcony analizie wybranych elementów środowiska wychowującego młodzież. Opracowanie dokonane przez Zemłę otwiera bardzo ważny „Wstęp”, a zamykają je podsumowujące jego badania socjologiczne „Zakończenie” oraz bibliografia i kwestionariusz wykorzystanej w badaniach ankiety. Rozdziały: teoretyczny (pierwszy) i metodologiczny (drugi), stanowią bardzo dobry kontekst do omówienia zagadnień empirycznych

(prowadzonych w rozdziałach: trzecim, czwartym i piątym).

Przeanalizowane badania empiryczne stanowią część szerszego projektu badawczego obejmującego problematykę czasu wolnego, środowiska szkolnego, środowiska rodzinnego, wartości i norm, substancji psychoaktywnych, kondycji psychicznej i zadowolenia z życia, a także przemocy w rodzinie. W recenzowanym opracowaniu przedstawiono materiał odnoszący się do pierwszego, trzeciego i czwartego z wymienionych bloków tematycznych. Badania terenowe zostały zrealizowane w roku 2015 i objęły młodzież szkolną w Białymstoku z różnych poziomów kształcenia: z gimnazjów, liceów ogólnokształcących, techników i zasadniczych szkół zawodowych. W sumie ankietę wypełniło ponad dwa tysiące młodych ludzi. Zebrany materiał empiryczny przeanalizowano w kontekście uwarunkowań demograficznych i społecznych (takich jak płeć, typ szkoły, średnia z uzyskanych ocen szkolnych) oraz religijnych (autodeklaracji wiary). Dane z roku 2015 skonfrontowane zostały z rezultatami badań socjologicznych zrealizowanych wśród młodzieży szkolnej w Białymstoku w latach 1998, 2002, 2005 i 2011.

Jedno badanie socjologiczne, będące swoistą fotografią hic et nunc, mogłoby mieć charakter wyłącznie eksplikacyjny, nie pozwoliłoby ono jednak określić zmian w orientacjach aksjonormatywnych młodzieży ani ukazać malejącego czy wzrastającego wpływu wartości i norm na życie indywidualne i społeczne ankietowanych osób. Badania powtarzane – co trzeba szczególnie podkreślić – aż pięć razy w tym samym środowisku szkolnym pozwalają ustalić, co zmieniło się w orientacjach aksjologicznych młodzieży w latach 1998-2015. Jeżeli pokoleniu młodzieży przypada szczególna rola w kształtowaniu przyszłości kultury i moralności, w modelowaniu aspiracji, stylów życia i wzorów

¹ Mariusz Z e m ł o, *Aksjonormatywne orientacje uczniów szkół ponadpodstawowych*, Wydawnictwo Uniwersytetu w Białymstoku, Białystok 2019, ss. 373.

konsumpcji, to dokonana diagnoza kondycji społeczno-moralnej młodzieży ma nie tylko znaczenie teoretyczne i naukowe, ale i praktyczne oraz wychowawcze.

W warunkach radykalnych przemian społeczno-politycznych i społeczno-kulturowych młodzież polska znajduje się – jak to określa autor – na rozstajach wartości i norm. Orientacje aksjonormatywne zmieniają się na ogół powoli, według logiki „długiego trwania” – tak dokonują się zwłaszcza zmiany o charakterze fundamentalnym. Warto nie tylko diagnozować postawy i zachowania młodzieży, ale także postawić pytanie, co się przez osiemnaście lat zmieniło i w jakim kierunku zmiany te zdążają. Czy zmiany w uznawanych wartościach i normach oraz autorytetach osobistych mają charakter ilościowy, czy też jakościowy; co jest inne, a co stanowi element kontynuacji? Diagnozy tego typu, oparte na badaniach powtarzanych, należą do nielicznych w polskiej literaturze socjologicznej. Porównanie danych empirycznych z lat 1998-2015 dało podstawę do wniosków na temat dynamiki orientacji aksjologicznej w świadomości młodzieży szkolnej.

Interpretacje materiału empirycznego zebranego w roku 2015 są ważne zwłaszcza w kontekście uwarunkowań społecznych. Wybrane społeczno-demograficzne i światopoglądowe zmienne niezależne mają pewien określony sens socjologiczny i poprzez ich badanie możemy obserwować odniesienia do szerszych układów społecznych, do pewnych warunków, w których kształtują się wartości i normy moralne. Umożliwia to zastosowanie procedury, w której od zwykłego związku statystycznego przechodzi się do związku przyczynowego, a w konsekwencji do określenia wpływu realnych sił społecznych na świadomość zbiorową młodego pokolenia. Zmienne światopoglądowe ujawniają, jak religijność lub jej brak wiąże się z określonymi treściami moralnymi.

Wybrane przez autora cechy demograficzne, społeczne i religijne są tylko częścią zbioru cech i czynników różnicujących postawy i zachowania religijne oraz moralne młodzieży szkolnej. Ważne jest zróżnicowanie wartości i norm społeczno-moralnych oraz tworzenie się nowych wartości w świadomości młodzieży szkolnej.

Młodzież ze szkół gimnazjalnych oraz – w szczególności – uczniowie szkół ponadgimnazjalnych znajdują się w fazie kształtowania swojej młodości, częściowo uniezależniają się też od rodziny, z której pochodzą, i przenoszą niektóre swoje zainteresowania i działania poza jej krąg. Rozpoznają już dokładnie swoje perspektywy życiowe, a równocześnie coraz wyraźniej ustalają własną hierarchię wartości i norm oraz autonomię moralną. Następuje także zachwianie, a niekiedy i rozpad ukształtowanych w rodzinie wartości i norm, które w coraz mniejszym stopniu wpływają na postępowanie jednostek. Młodzież wykazuje skłonność do negowania tradycyjnych wartości obowiązujących w rodzinie i społeczeństwie oraz do ulegania wartościom lansowanym przez nowe nurty ideowe charakterystyczne dla społeczeństw ponowoczesnych i pluralistycznych. Recenzowane studium socjologiczne dokumentuje zmiany w orientacjach aksjologicznych młodzieży białostockiej. Jest ono niezwykle ważne dla tych socjologów, którzy próbują odczytywać i rozumieć zmiany aksjonormatywne w świadomości młodzieży – zarówno dla socjologów religii, jak i dla socjologów moralności oraz socjologów wartości.

W rozdziale trzecim, poświęconym wartościom w świadomości młodzieży szkół ponadpodstawowych, Zemło prezentuje trzy różne podejścia. Po pierwsze, koncentruje się na randze poszczególnych wskazanych przez respondentów wartości i ich pozycjach w odniesieniu do pozostałych wartości, co pozwala odtworzyć hierarchię wartości uznawanych przez

młodzież. Po drugie, autor dokonuje kumulacji poszczególnych wartości w bloki, by opisać aksjologiczne preferencje respondentów przez wskazanie w nich dominant i ukazać nastawienia (na przykład orientacje hedonistyczne, materialne, pragmatyczne, ideowe) młodzieży białostockiej. Po trzecie, w rozdziale tym znajdujemy ujęcie orientacji aksjonormatywnych w perspektywie dynamicznej od roku 1998 do 2015.

Nie sposób w krótkiej recenzji zaprezentować ustaleń empirycznych w zakresie orientacji aksjonormatywnych młodzieży, omawiane studium zawiera jednak bez wątpienia wiele fascynujących wyników badań, zarówno potwierdzających konstatacje innych socjologów, jak i ukazujących zjawiska nowe, charakterystyczne dla środowiska białostockiego. W analizowanym okresie nie zmieniły się na przykład ranga ani znaczenie orientacji afiliacyjno-stabilizacyjnych, wzrosło natomiast wartościowanie dóbr o charakterze witalnym i altruistycznym oraz zmniejszyło się znaczenie przypisywane wartościom materialno-hedonistycznym i religijnym.

W drugim rozdziale empirycznym omawianej pracy, zatytułowanym „Normy w świadomości młodzieży”, poddano analizie socjologicznej normy dotyczące regulacji działań skierowanych na siebie i na innych. W opracowaniu uwzględniono normy moralne dotyczące życia małżeńsko-rodzinnego, normy związane z zachowaniami ryzykownymi oraz z zachowaniami krzywdzącymi. Młodzież białostockich szkół ponadpodstawowych deklaruje bardziej rygorystyczne postawy wobec niewierności małżeńskiej, prostytucji, przerywania ciąży i rozwodów oraz bardziej liberalne stanowisko wobec zachowań seksualnych przed ślubem i stosowania środków antykoncepcyjnych. Od roku 1998 do 2015 nie zaznaczyły się istotne zmiany w postawach młodzieży w zakresie moralności małżeńsko-rodzinnnej. Autor bardzo szczegółowo

analizuje aprobowanie i nieaprobowanie konkretnych norm dotyczących tej dziedziny, interpretuje uzyskane odpowiedzi w odniesieniu do cech demograficzno-społecznych i religijnych respondentów, a wreszcie konfrontuje je z wynikami badań uzyskanymi w innych regionach kraju. W rezultacie otrzymujemy wielobarwny i bardzo zróżnicowany obraz moralności małżeńsko-rodzinnnej w środowiskach młodzieży szkolnej w Polsce.

W podobny sposób autor przeanalizował aprobatę i dezaprobatę dla norm dotyczących zachowań ryzykownych. Badana młodzież deklarowała silniejszą dezaprobatę w odniesieniu do takich zachowań ryzykownych, jak używanie środków odurzających i handel narkotykami, słabszą zaś – w odniesieniu do picia alkoholu, palenia papierosów i przemocy w szkole. W analizie norm dotyczących tak zwanych działań krzywdzących uwzględniono dyskryminację na tle narodowościowym i etnicznym, dyskryminację na tle wyznaniowym i religijnym, rasizm i homoseksualizm. Aprobata dla osób reprezentujących odmieną narodowość, przynależność rasową, wyznanie czy religię kształtowała się na poziomie około 70%, znacznie mniejszą aprobatę deklarowano wobec mniejszości seksualnych. Zemło analizuje bardzo dokładnie stopień nastawienia pozytywnego bądź obojętnego czy też niezdecydowania badanej młodzieży w odniesieniu do zachowań moralnych, a także stopień zależności deklarowanych ocen od zmiennych demograficzno-społecznych i religijnych.

W ostatnim rozdziale empirycznym Mariusz Zemło omawia wybrane aspekty środowiska wychowawczego młodzieży szkół ponadpodstawowych w Białymstoku. Szczególnie ważne okazują się tu trzy czynniki: osoby godne zaufania, z którymi identyfikują się uczniowie („znaczący inni”), pozycja nauczycieli w środowisku szkolnym jako wychowawców uczniów oraz literatura (książka) jako jedno z waż-

nych źródeł bodźców wychowawczych. Wśród osób wybieranych (jednorazowo) jako szczególnie cenione przez badanych na pierwszym miejscu znalazła się matka (28,3%), na drugim zaś ojciec (14,0%), a następnie postacie życia publicznego (11,0%), rodzeństwo (4,8%), babcia (2,4%), dziadek (2,3%), osoby duchowne (1,4%), politycy (1,2%), koledzy i koleżanki (1,1%), nauczyciele i wychowawcy (0,3%). Co piąty ankietowany deklarował, że nie ma żadnych autorytetów (20,6%). Pozostali respondenci nie udzielili odpowiedzi.

Bardzo niekorzystnie badana młodzież oceniała zachowania uczniów wobec nauczycieli: 55,6% badanych informowało o takich zachowaniach, jak przeszkadzanie nauczycielowi w prowadzeniu zajęć, 49,9% – o dyskutowaniu uczniów z nauczycielami w sprawie ocen, 49,6% – o niewykonywaniu poleceń nauczycieli i 35,1% – o nagannym odnoszeniu się uczniów do nauczycieli. Ponadto 23,7% całej badanej grupy młodzieży nie przeczytało w ciągu roku żadnej książki poza lekturami obowiązkowymi.

Krótkie zreferowanie wyników analiz socjologicznych zawartych w trzech rozdziałach empirycznych ukazuje, jak bogatą problematyką dotyczącą orientacji aksjonormatywnych zajął się autor omawianej pracy. Przedstawiony w niej świat wartości i norm społeczno-moralnych jest z pewnością niepełny. „Portret” aksjonormatywny wymaga jeszcze uzupełnień. Odzwierciedla on bardzo dobrze procesy odchodzenia od moralności tradycyjnej o zabarwieniu chrześcijańskim, w mniejszym stopniu ujawnia problemy związane z kształtowaniem się nowej, niekoniecznie laickiej moralności, która zajmuje miejsce kwestionowanych wartości i norm. Zwłaszcza świadomość moralna młodzieży w odnie-

sieniu do małżeństwa i rodziny ulega procesom pluralizacji i relatywizacji. Wyraźnie słabnie rygoryzm w kwestiach związanych z seksualnością. W Białymstoku procesy te są jednak nieco powolniejsze niż w innych regionach Polski. Znaczny jest jeszcze potencjał aprobaty dla rodziny jako wartości.

Recenzowane opracowanie nie obejmuje, co zrozumiałe, wszystkich aspektów wartości i norm oraz autorytetów osobowych cenionych przez młodzież szkół ponadpodstawowych w Białymstoku. Pewne sprawy zostały potraktowane szerzej, inne w węższym zakresie. W przyszłości mogą zmieniać się nie tylko same wartości i normy oraz autorytety, ale także struktury przekazu wartości i wzory zachowań. W związku ze zmieniającymi się warunkami społeczno-kulturowymi i społeczno-gospodarczymi jedne wartości mogą zyskiwać na znaczeniu, a inne tracić; powstają też wartości nowe, niektóre zaś z dotąd aprobowanych całkowicie zanikają. Socjologowie powinni ustawicznie monitorować procesy przemian w orientacjach aksjologicznych młodzieży. Z przeprowadzonych analiz socjologicznych wyłania się bardzo zróżnicowany obraz kondycji aksjonormatywnej młodzieży, który wzbogaca w znaczący sposób naszą wiedzę – zarówno w ujęciu statycznym, jak i dynamicznym – o „miękkich” aspektach życia ludzkiego, wyrażających się w aprobacie lub dezaprobatie dla wartości i norm. Polskiej socjologii młodzieży potrzeba takiego opracowania.

Kontakt: Katedra Katolickiej Nauki Społecznej i Socjologii Moralności, Instytut Nauk Socjologicznych, Wydział Nauk Społecznych, Katolicki Uniwersytet Lubelski Jana Pawła II, Al. Raclawickie 14, 20-950 Lublin

E-mail: januszm@kul.lublin.pl